

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МАЛИХ ФОРМ САМООРГАНІЗАЦІЇ ЛЮДСЬКИХ СПІЛЬНОТ

Чижевська М.Б., к.е.н., доц.

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Ключові слова: кооперація, громадянське суспільство, суспільні блага, самоорганізація, самоврядування.

Всю новітню історію пострадянських країн вцілому, так і новітню історію України зокрема, з точки зору теорії суспільного вибору [1] можна охарактеризувати як процес передачі виробництва громадських благ централізованим способом - на рівні держави, безпосередньо до самого суспільства, покладаючись на феномен самоорганізації людських спільнот.

В основу побудови соціалізму була покладена прадавня мрія людства про соціальну справедливість, досягти яку планували за рахунок дотримання розподільчого принципу - порівну кожному. Якщо не відволікатись на всі негаразди, які відбувались в процесі цього найбільшого за своїм масштабом в історії людства експерименту, можливо констатувати, що його результатом став величезний масив громадських благ, надбаний декількома поколіннями. На відміну від класичного визначення, громадськими благами в нашому випадку можна вважати майже все створене в країні за 70 років існування.

Особливістю цієї побудови стала небачена раніше споруда, котра передбачала її життєдіяльність тільки при централізованому управлінні. Абстрактним прикладом такого інституційного конструювання може слугувати будь який багатопверховий будинок. Більшість внутрішніх комунікацій в ньому прокладені без урахування можливості автономного функціонування кожної квартири окремо, та забезпечують вільний доступ до користування комунальними послугами незалежно від ступеню участі їх господарів у створенні блага. Відомо, що найбільш болючою проблемою для загалу стало опалення. Технологічно застаріле обладнання котелень, великі відстані до

кінцевого споживача, погана теплоізоляція та невиправдано високі адміністративні витрати - обумовлюють високий рівень цін на послуги. В умовах централізованої розподільчої системи вирішення питання виглядає досить просто – регулювання доходів кожного окремого громадянина, заміна обладнання або збереження певний час рівня тарифів. Іншими словами - підтримка життєздатності системи.

В сучасних українських реаліях, коли суспільні ресурси зникаюче малі, розв'язання цієї соціальної дилеми без втрат і збурень виглядає досить примарно. Чи навряд, розпочинаючи побудову нової держави ми розуміли складність завдання, яке постало на той час. Адже нам потрібно було пройти знову ніким не торованим шляхом. Якщо в сфері матеріального виробництва майбутнє країни більш-менш виглядає ясно – перерозподілення набутого потенціалу на користь самоорганізації, або ринку фактично відбулося. І зрозуміло, що декларуючи ідею створення соціального ринкового господарства, дійсне положення справ відрізняється від бажаного – до поставленої цілі нам ще досить далеко, навіть навпаки, необхідно вирішувати проблеми новостворених монополій, які нестримно переростають в олігархії. За промайнувший час майже вичерпаний потенціал, який було закладено в традиційні матеріальні громадські блага – дороги, мости, лікарні, школи, комунальне господарство. Якщо в індустріальних центрах за рахунок більших статків населення проблема ще не постала так гостро, то в невеликих містах і містечках, особливо в сільській місцевості ситуація зовсім сумна. Руйнування комунального господарства розповсюджується на заклади освіти та медицини. Відбувається стійке скорочення їх кількості, що автоматично дозволяє визнавати десятки населених пунктів депресивними та прогнозувати їх зникнення в найближчому майбутньому.

Науковій спільноті поступово стає зрозумілим, що ринкові реформи не можуть бути однобокими, а створення конкурентних відносин в економіці, в цілому не вирішують всіх проблем суспільства. Спостерігається величезна кількість робіт, в яких в тій чи іншій мірі виражається критичне відношення до

різних аспектів ринкової трансформації. І майже одногосно визнається факт незграбного інституційного конструювання конкурентних умов та заміщення їх непродуктивними протистояннями розподільчих коаліцій і монополій. Таким чином, ситуація що склалася сприяє виникненню зацікавленості наукової громадськості до досліджень процесів співробітництва, виявлення їх співвідношень з конкуренцією та самоорганізацією. Все це дозволяє змістити акценти уваги з ринкових організацій на позаринкові – неприбутковий сектор економіки. Окресливши проблеми конструкції і розвитку малих форм самоорганізації людських спільнот – починаючи з місцевого самоуправління, кооперативів та закінчуючи клубами і віртуальними соціальними мережами ми зможемо зрозуміти, які заходи потрібні для розвитку громадянського суспільства, невід'ємної умови для створення соціальної ринкової економіки.

Важливою складовою теорії суспільного вибору є теорія колективної дії [2] (collective action theory), яка займає важливе місце в соціальних науках, оскільки пояснює широке коло явищ, пов'язаних з досягненням громадських (колективних) благ (public goods), серед яких - громадські рухи, електоральна поведінка, членство в групах за інтересами і т.д. Колективні дії - це дії, що здійснюються певною групою (коаліцією) людей заради досягнення одного і того ж суспільного блага. Математичною мовою теорії колективних дій слугує теорія ігор - математичний метод вивчення оптимальних стратегій в іграх. Під грою розуміється процес, в якому беруть участь дві або декілька сторін, котрі ведуть боротьбу за реалізацію своїх інтересів. Кожна із сторін має свою мету і використовує деяку стратегію, яка може привести до виграшу або програшу, залежно від поведінки інших гравців. Теорія ігор допомагає вибрати кращі стратегії з врахуванням уявлень про інших учасників, їх ресурси та можливі вчинки. Використовуючи методику теорії ігор С.Гордон і Е.Скотт [3] провели на прикладі рибного лову економічний аналіз проблеми ресурсів загального користування. Побудувавши модель некооперативної гри, зробили висновок, що в повторюваних кінцевих іграх внесок будь-якого гравця у фінансування суспільного блага повинен бути нульовим, причому не тільки в останньому

раунді, але і у всіх попередніх. Відповідно, суспільне благо ніким надаватися не буде, хоча всім гравцям був би переважніше альтернативний (Парето-оптимальний) результат, за яким вони мали б можливість споживати це благо в будь-якому обсязі, але відмінному від нуля. Коли безліч індивідів мають вільний доступ до рідкісних рибних ресурсів, популяція риби не зможе відтворюватись і, більше того, обсяг її видобутку перевищить той рівень, який забезпечував би максимізацію чистого доходу самих рибалок.

Досить тривалий час в соціальних дисциплінах існувала думка, яка припускала, що зона кооперативної поведінки в людських співтовариствах зникаюче мала. Спростувати такий висновок вдалося Еліно́р Остро́м, за що в 2009 році їй було присуджено Нобелівську премію з економіки. Її перші роботи були присвячені дослідженням проблем надання колективних благ у локальних «публічних економіках» - міських агломераціях, округах, муніципалітетах. Вона виявила, що в США система надання локальних суспільних благ історично формувалася знизу, зусиллями самих громадян, а не конструювалася зверху центральною владою за будь-яким єдиним планом. Узагальнивши гігантський масив польових даних, Остром продемонструвала, що в багатьох випадках звичайним людям, які не мають жодної спеціальної підготовки, а найчастіше зовсім не вміючих писати, набагато краще вдається справлятися з різними соціальними дилемами, ніж експертам або політикам.

Остром розширила свої дослідження на інші, більш архаїчні суспільства. Вона виявила, що існують сотні різноманітних робіт, присвячених опису і вивченню практики управління ресурсами, що знаходяться в загальному користуванні. В них досліджувалися різні види ресурсів - земельні, водні, лісові, які відносяться як до малих локальних спільнот, що складаються з декількох десятків людей, так і до набагато більших, що нараховують десятки тисяч членів; будуються на матеріалах як розвинених суспільств (США, Канади, Іспанії, Японії, Швейцарії), так і країн, що розвиваються; стосуються як інститутів, що з'явилися лише нещодавно, так і інститутів, що проіснували багато століть (у деяких випадках понад тисячу років); проводяться

представниками різних дисциплін - економістами, політологами, соціологами, антропологами, біологами тощо. Е.Остром першою спробувала узагальнити і систематизувати цей гігантський масив польових спостережень, що лежав фактично «мертвим вантажем». У своєму аналізі вона найчастіше йшла індуктивним шляхом - від польових спостережень до їх узагальнення і потім від емпіричних узагальнень до теоретичного осмислення. За обсягом переробленого фактологічного матеріалу, що відноситься до різноманітних інститутів, з нею важко поставити будь-кого поруч [4]. Результати цього мета-аналізу були представлені в її роботі «Управління ресурсами загального користування: еволюція інститутів колективної дії» [5].

Дослідження підтвердили попередні висновки та показали, що успіх самоорганізації при використанні таких ресурсів залежить від багатьох чинників – характеристик: групи (її величини, ступеню однорідності, стабільності складу тощо); самого ресурсу (їх розмірів, стаціонарності-мобільності і т.п.), технології, що використовується; інституційного та культурного середовища, в яку занурена група. Остром довела, що в реальності співтовариства отримують набагато кращі результати у використанні колективної власності, чим це передбачалось раніше. Вона виявила більшість умов і механізмів, що дозволяють людям на практиці добиватися ефективних результатів і привела десятки конкретних прикладів (іригаційні системи, рибні і лісові угіддя в різних країнах). Таким чином, індивіди мають високу здатність до самоорганізації та самоврядування; в більшості випадків локальні спільноти виявляються взмозі власними силами, без будь-якого втручання ззовні успішно справлятися з проблемою колективної дії. Вони здатні не тільки досягати згоди при розробці і встановленні єдиних правил доступу до загальних ресурсів, а й виявляють готовність брати активну участь потім в моніторингу за дотриманням цих правил і в накладенні санкцій на порушників.

Інститути самоорганізації та самоврядування, які тривалий час, експериментальним шляхом, методом проб і помилок формувалися самими користувачами ресурсів, демонстрували більш високу ефективність, ніж

державне регулювання. Дуже часто за руйнацією інститутів, вибудованих на принципах самоорганізації і самоврядуванні починалося руйнування самої ресурсної бази [6].

Таким чином, з метою збереження громадських благ на депресивних територіях, вважаємо за можливе передачу шкіл, закладів охорони здоров'я та комунальних об'єктів, які згідно планів уряду та місцевих адміністрацій підлягають скороченню, в управління зацікавлених місцевих спільнот. При цьому важливо виконати дві ключові умови: зберегти попередній рівень фінансування (дотримуємося принципу справедливості у розподілі суспільних ресурсів) та створити умови для подальшого їх функціонування як неприбуткових організацій. В результаті такої перестановки центрів відповідальності нестача коштів в майбутньому буде компенсована за рахунок внесків учасників, оптимізації витрат, праці волонтерів, пожертв місцевого бізнесу. Зрозуміло, що цей процес повинен відбуватися виключно на добровільних засадах.

Література:

1. Бьюкенен Дж. Конституция экономической политики. Расчет согласия. Границы свободы. — М., 1997.
2. Олсон Мансур. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп. Пер. с англ. [Текст] /Олсон Мансур - М.: ФЭИ, 1995. - 174 с.
3. Дж. фон Нейман, О. Моргенштерн. Теория игр и экономическое поведение. [Текст] /Дж. фон Нейман, О. Моргенштерн. – М.: Наука, 1970. - 983 с.
4. Капелюшников Р.И. Множественность институциональных миров: Нобелевская премия по экономике – 2009 [Текст] /Капелюшников Р.И. // Экономический журнал ВШЭ. - 2010. - №1. – С.12.
5. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. N.Y.: Cambridge University Press, 1990.
6. Кузьминов Я., Юдкевич М. За пределами рынка: институты Управления транзакциями в сложном мире (Нобелевская премия по экономике 2009 года - Оливер Уильямсон и Элинор Остром). [Текст] / Кузьминов Я., Юдкевич М.//Вопросы экономики. – 2010. - №1. – С. 82.

